

Засуджений на страту

КУПИТИ

«У Вічнім місті вічна кожна клятва. Її не можна стерти, урізати мечем чи випалить вогнем».

Старий маєток, поземна мла, весілля. Син князя з чорною кров'ю та донька його кривого ворога - шлюб, приречений від початку. Біля нареченого четверо найближчих друзів. Один з них його зрадив і чекає на ворогів.

Дорогою до маєтку мчать десятки московитів. Вони мають князя за месника, який карає їх за жорстоку різню. Стіл устелений скатертиною з вишитими яструбами, грають скрипка й цимбали. Вино прісне, як вода, сяє вродою молода... Аж раптом у розпал бенкету з'являється біс, щоб забрати князя на страту через гріх батька.

Ця книжка - химерна історія кохання та помсти, що розгортається за часів Гетьманщини в місті, де присяга непорушна, помста яра, як вогонь, а любов дужча за смерть.

Наталка Данькова - письменниця та журналістка видання «Детектор медіа», авторка книжки «Сім ночей перед Різдвом».

Наталка Данькова

Засуджений
на
СТРАТУ

ВіХОла

Наталка Данькова

Засуджений
на
страту

Роман

віхбла

Київ • 2025

УДК 821.161.2'06-312.4

Д19

Данькова Наталка

Д19 Засуджений на страту : роман / Наталка Данькова. — Київ : Віхола, 2025. — 488 с. — (Серія «Худліт. Проза»).

ISBN 978-617-8517-43-4

«У Вічнім місті вічна кожна клятва. Її не можна стерти, урізати мечем чи випалить вогнем».

Старий масток, поземна мла, весілля. Син князя з чорною кров'ю та донька його кривого ворога — шлюб, приречений від початку. Біля нареченого четверо найближчих друзів. Один з них його зрадив і чекає на ворогів.

Дорогою до маєтку мчать десятки московитів. Вони мають князя за месника, який карає їх за жорстоку різню. Стіл устелений скатертиною з вишитими яструбами, грають скрипка й цимбали. Вино прісне, як вода, сяє вродою молода... Аж раптом у розпал бенкету з'являється біс, щоб забрати князя на страту через гріх батька.

Ця книжка — химерна історія кохання та помсти, що розгортається за часів Гетьманщини в місті, де присяга непорушна, помста яра, як вогонь, а кохання дужче за смерть.

УДК 821.161.2'06-312.4

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Наталка Данькова, 2025

© Оксана Здор, обкладинка, форзац, літерації, 2025

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

Мись вертався у Княже місто. Йшов кілька днів. Не згоджувався підсісти на підводи, часом зумисне звертав манівцем, бо йому треба було тої дороги, треба було втоми і тривкої думки. Щоб не згубити, він намотував її на зап'ясток, міцно тримав за хвіст і не давав собі спочинку. Минуло п'ять років, відколи Мись полишив дім та своє кривне місто.

Сонце хилилось до полудня, коли він перейшов сім пагорбів, із соснового бору спустився на берег ріки. Повільно вдихнув прохолоду. Коло броду скинув наплічник. І з насолодою випростав вільну спину. Хоч Мисів пожиток невеликий: змінний одяг, каламар, олівці, пера, зшитки, кілька книг, кресало, свічки та шовкова хустина. Поряд із наплічником поклав вузлуватий кленовий посох. Здаля блищали гори і хрести. А він поволі розплющив очі й з острахом поглянув на себе у гладінь ріки.

Світлі очі, нервово вигнуті брови й волосся, стрижене в кружок. Лице знайоме. З полегшею зітхнув, ніби страхався кого іншого побачить, напився з пригорщ і вмився. Розщепив попелястий жупан¹, витканий дрібними квітками. Добре потертий, але зшитий із гожої тканини. Дванадцять клинчастих гудзиків приємно поколювали пальці, вишневий пояс із тафти² ковзнув у воду, надив скупатися. Але Мисю не хтілось. Ріка в'яла і жовкла, наче дозріле жито. То були останні літні дні.

Краплі з умитого обличчя повільно стікали на розшитий комір і лоскотали шию. На споді Мись завжди носив батькову сорочку,

заплямовану його кров'ю. Неньо — козак із давнього роду — мав бідову шаблю і бідову вдачу. З війни вернувся, коли синові ще не було й семи років, порізаний, як сито: на сорочці — п'ять ран, а в тілі — п'ять дірок. Мись добре пам'ятав цей день, бо тоді в місті добудували нову муровану трапезну церкву, і всі збіглись на посвяту. Мачуха заламувала руки й голосила, сорочка кровила, а козак лежав на ношах коло лаври й повторював синове ім'я. Так, ніби воно цілюще, і він дихав, допоки без упину його вимовляв.

Відспівали вбитого в новій трапезній, мачуха полатала п'ять дірок і скоро знову вийшла заміж. А Мись відтоді не знімав зраненої сорочки. Спершу вона була задовга, то він зав'язував її на вузол і ходив із підкоченими рукавами. Але з кожним роком та звикала до його тіла, а зараз сиділа, як по ньому зложена.

Мись намацав п'ять рубців, зашитих грубою ниткою, — сорочка досі хрипло дихала, часом боліла й завжди його берегла. Бо в дорозі почасти чигала біда: то перестріне тать³, то вискочить дикий звір, то знадить шугнути в кручу, як з намови куцака⁴. А відколи він кинув військову службу й подався вчителювати, то увесь час волочиться по світу, наче смутний мандрівник. У Чернігівському колегіумі Мися терпіли недовго, то він і став учити дітей старшини граматики й латини. Освічений, бо ж надто добре міг із того заробить собі на хліб.

Мандрівники — то особливі люди: вони ходять зі сміхом у ногах по всіх усядах, за спиною несуть драбину, щоб у свій час зійти до хмар. А в Мися ноги не веселі й не легкі. Грузький ланцюг провини тягнув його в долину. Він знову заплющив очі та вдихнув, а далі ніби ненароком принохався. Війнуло медом та полином. Так пахнуть гори і хрести.

Через гострий нюх потягнуло за живіт — Мись зрання ще не мав ні ріски в роті. У кишені стигле ябко й окраєць хліба, та йому хтілось іншого їдла. Жадібно згриз би кістку, коли б де здибав чи в кого відняв.

Він її уявляв. Розплющив очі, щоб не зводило живіт. Поглянув на місто і враз наче засліп.

Бо коло брами сяйнув янгольський меч. Огнений. У ті дні мужі з небес ходили вільно поміж люду. Й один із них — сам архистратиг⁵ — стеріг міські ворота від нашествия ворогів. Ніхто з людей не міг поглянути на нього, щоб не прискалити очей, — надто осяйний лик і надто світлий меч.

Тоді крім янголів по землі так само вільно тинялись протилежні їм створіння. Безтілесні, схожі на тіні. Але ж які чіпкі, надто до думки, а часом і до ока або до правої руки. Люди гнали їх від себе зрідка — частіше кликали в хату, пили з ними горілку або каву й любо розмовляли. Тіні звикли до товариства, надягали довгі опанчі⁶ та жупани і ходили, ніби рівні, поміж гетьманів та князів. Але мудрі старі казали, що ті створіння зваблюють людей на гріх і від того мають собі втіху та їдло. «Давно те діялось, ще до потопу. Убийник Каїн, коли брата рідного забив, то розкопав у полі дірку й випустив тих бісів у світ. І досі той великий льох десь схований стоїть. Коли хто здире й закопає, то, може, і людей до Раю Господь повпускає», — оповідали сивочолі й бренькали сухими пальцями на торбані⁷.

Мись часто згадував тих старих, які сиділи коло церков і на майдані. Він добряче скучив за Княжим містом, яке ще називали Вічним. Мовляв, несила зруйнувати. Колись його звели достойні князі на правому березі річки й панували у своїй твердині багато сотень років. Княжі часи минули, і зараз владу в державі мав обраний гетьман. Але князі з п'яти древніх родів досі жили в місті. Від людей мали вони велику шану й панували над війтом⁸ і магістратом⁹, бо кожні п'ять років обирали з-поміж себе Князівського суддю.

Мись добре пам'ятав усіх п'ятьох князів. Багатьох із них уже нема серед живих. Лишилися їхні діти. З їхніми синами Мись учився в академії. Сам він із простого роду, але до науки брали всіх: і козаків, і

паничів. Один із княжих синів був йому ліпшим другом. Від тієї згадки Мисеве серце стиснулось, ніби роздер хто пазуром. Він перед ним був дуже винний — гризла його та провина і пила з нього щодень кров.

Мись пригадав свята у княжих палацах, бо разом із другом бував на тих гостинах. Білі колони та химерні зводи, дзеркала, розписи, плафони, вензелі¹⁰ й золоті квіти вздовж стін. Вітер шугав у вікна, ворухив порт'єри, примари сходили з ліпнин, а птиці їли грона з мальованого винограду. Найрозкішніші учти робив князь Огій, бо любив життя розлоге й гойне, по вінця повне насолод і розваг. Того не цурались і його діти: близнюки Юр і Тересь та доня Дозя. Талантів усі троє мали стільки, що не тримались гаманця. От хоч би й Тересь — скрипаль від Бога, а від лихого — ласий до вина. Юр — то юнак розсудливий, із нахилом благородним. Недарма ж названий так, як і святий Юра. Про нього за життя складали пісні й легенди, бо він порятував від чоловіка-змія безприданку Онисю й одружився з нею супроти звичаю та волі батька. Огієва Дозя мала голос, наче з неба янгол, а на шії — намисто з тисячі бажань. А може, й більше, бо та панна мала все, що хотіла.

Найліпший Огієвий приятель князь Никон вдачі зовсім протилежної. Суворий стоїк та палкий молільник. Стриманий в усьому, крім чеснот. Люди казали, що князь Никон праведніший за самого митрополита¹¹. І жив він геть не так, як інші князі. Його дім завжди вдітий у колючу схиму¹², з грубого волосу, ще й так, щоб терла тіло, щоби щеміло, і не злапав хитрий біс. Так само він виховував і синів. Іще перед тим, як Мись подався вчителювати в Чернігів, він чув, що старший княжич Матяш відмовився від усіх чинів і постригся в ченці. А весь спадок і дім-схиму од батька взяв собі молодший — хворобливий Ілаш. А самого князя Никона та його приятеля чільного Огія втяла моровиця. Жили по-різному, але єднакі вділи вінці. Недарма поміж собою вони були як названі брати.

Князь Ярош і князь Ладо так само малися за добрих друзів і навіть змовили своїх дітей. Але той зговір не дійшов до шлюбу. Ярош

пишався своїм сином — Захар, як і батько, знаний дипломат, з його порад брали славу цар і гетьман. Він мав вивідувачів при всіх дворах, при королях, султанах, ханах і князях. Від Срібної землі до Соляного моря. У таких людей вдача дуже гонорова. І Ярошів Захар узяв за жінку дочку п'ятого князя Войтеха — Анелю, дівчину розважливу та мудру.

Князя Войтеха в місті не любили — казали, що він має чорну кров. Бо гріх великий вдіяв його батько: забив у церкві на молитві отця і матір князя Лада. Зарізав при самому вівтарі. За те злодійство убійника чекала страта. Він утік, та недалеко — і тієї ж ночі втопився в річці. По тому цілий тиждень у ній текла солонина та в'язка вода. А Войтех як підріс, зробився наче прокажений поміж усіх князів. За батьків гріх, казали, кров у нього перемінила колір і стала темна, як аспид. Зневажений юнак полишив місто, а за сім років повернувся. Зі славою в'їхав у браму — сміливий воїн та багач, пера на шапці соколині, при ньому немовля-син і дружина в соболях і кармазині¹³. Відтоді про Войтеха казали, ніби він чорнокнижник і знається з нечистим. Люди хрестились потай, як бачили, що поряд стоїть той грішний князь. Окрім дочки Анелі, він мав ще двох синів. Старший Стахій — то був найзбитошніший хлопець у місті. Кому він лиш не вдіяв лиха! Спокою не мали від його норову ні в академії, ні вдома, ні у війську. То через нього докоряло серце Мисю. Друг його Стах... А менший син грішного князя — Тиміш — пошлюбив Огієву Дозю, оту, яка носила намисто з тисячі бажань.

Князь Ладо Войтехові так і не пробачив смерті своїх батьків. Але він богобійний чоловік, не вимагав крові за кров, і помста між родами припинилась. Лиш Войтех був для нього перший з ворогів, майже ніколи він не ступав у його дім і, боронь Боже, щоб до себе кликав. Дочка Лада панна Олісава — найпрекрасніше створіння. В усьому світі, а не лиш у Княжім місті, не було рівної до неї ні до її

народження, ні після. Ніхто не знав, за що Господь її так щедро одарив, чи, може, Він її надто любив... Але свою кохану одиначку Ладо віддав не рівному до себе князю, а вбогому шукачу істини — шляхетської породи. Мись добре його знав ще з академії. Устим умів по правді жити, і то було його одне багатство, через яке він і набув для себе жінку. Хоч сватались до Олісави владники багаті й сильні, без ліку було хворих на її красу, та не вони розплели їй косу. А ще люди казали, що не лиш Устимові чесноти штовхнули Лада на нерівний шлюб. Нібито князь сильно беріг свою дочку і, щоб не розлучатись із нею, заприсягнув віддати за дружину лише тому, хто візьме в руки огненний меч архистратига Михаїла, який при місті браму стереже. А то для смертного неможливо. Ангельський меч вигнанцям із Раю не дається — як хто торкнеться, впаде неживий. Присяга в Княжім місті значила багато, порушити її не можна, не можна змарнувати і зложеного слова взяти собі назад. Коли заприсягнув, то аж до згину. Та ніби трапилось Устиму взяти меч самого Михаїла, коли на місто наступали вороги. Люди божились, що то є чиста правда, і не скарав його за те небачене зухвальство архистратиг. Руки в Устима не відсохли, й вогонь їх не обпік.

Прекрасна Олісава... Вона єдина знала Мисеву таємницю. Він щосили стиснув скроні, руками вп'явся у голову, дер волосся, охайно стрижене в кружок. Він холодив чоло водою і мучився сам із собою. Гарячково обмацав обличчя, шию, шкіру на руках. Гладка. Не вкрита рясно шерстю. Але так було не завжди. Мись мав біду, хворобу чи яку кляту ознаку — не знав, як до ладу те називати, бо в його жилах, крім людської, текла кров псяча. І мусив він од часу і до часу перекидатись на попелястого собаку. Ще пів біди, коли б він міг давати тому раду, тримати ту біду в обладі, та псяча кров неволила його, як хтіла: зі страху, нервів або геть неznаної причини він умить малів із людини до

куцого звіра. А перевтілення нечисті траплялися часом у неналежнім місці. Як-от у храмі. Так Мись колись уперше побачив Олісаву.

То була неділя. Мись, як і належить, прийшов із бурси¹⁴ зрання на службу Божу у великий храм — збудований ще давніми князями з граніту й цегли, як Небесний Єрусалим. Мись ішов крізь галерею арок: угорі — блакитний звід, золочений зірками, а внизу — червоний камінь. З вигляду, наче східний килим. Хлопець навіть потай роззувся й перевірів: може ступати м'яко — крем'яний холод огорнув його шершаві п'яти. Кричали дзвони, двадцять голосів і серед них — один важкий. Гетьманський дзвін завжди хрипів, коли хворів старий і славний гетьман. Їх владник не жалів грошей на золото, оздоби й розписи на стінах, бо добре йому було в цьому місці, і він зладнав при храмі собі крипту¹⁵, щоби лежати довіку в землі древніх князів. Хлопець подумав, що гетьману не буде сумно: зі стін, зі стелі й між колон святі дивились людям в очі. Мись відійшов убік і надто близько став до ікон, бо випадком підслухав чужу розмову... Господа й Петра. На березі коло човна вони негучно говорили. «Чи любиш ти Мене?» — «Так, Господи...» — Петро потупив очі до землі: недавно ж відрікався. Ісус його почув, але, напевне, сумнівався, бо тричі ще перепитав. А далі загадав Петрові пасти овець, вгодованих і слабких.

Петрове серце так горіло, що Мись обпікся і мусив одступити. *Болить йому. Але ж чому він зрадив? І як могли всі апостоли втекти із саду?* Тоді Мись ще не знав, як так буває, тоді він ще себе не знав... І раптом відчув, що весь гарячий. То псяча кров збурилась у жилах, зробилась дужа, наче море, вдарила у скроні. Закрутилась голова, ноги судомили й згинались у колінах. Він ледь спромігся заступити за колону, а тоді до нього підійшла дівчинка. Княжа дочка — Олісава. Сірі очі, коси до землі та блакитна сукня, вишита птахами. У вухах шуміло, але Мись чув, як шелестіли їхні крила. Було в панні щось таке,

що не од світу, коли і діти, і дорослі дивилися на неї, то десь губили смуток і злість. Навіть святі всміхались і танцювали, коли заходила до храму Олісава.

Мись спопелів од сорому, бо панночка його побачить у подобі псячій. Чекав, що вона зараз закричить, боязко склав вуха і притиснув голову до червоної підлоги. Бо за тим криком буде добре битий. Але вона не встрашилась і не вчинила гвалту — лиш ближче підійшла, присіла і погладила по голові. І ще приємно поворушила шерсть за вухом, коло шиї та обережно витягла гострого реп'яха. Він причепивсь, коли Мись біг до церкви через вали. Аж ось довкола люди встежили, що десь сховалась панна, бо навіть під час служби не зводили з неї очей. Шукали і здибали в кутку. Та не саму — з собакою! Не можна псам заходити у храм, бо то звіря нечисте. Страшний вчинився сполох у неділю. Люди заголосили, урвалась херувимська пісня, а до князя з дочкою з вівтаря вийшов сам єпископ.

— Пес звідки?

Олісава подивилась йому просто у вічі:

— То я його привела, собачка файний.

— Може, ти вдіяла те незумисно? Панно, ти знаєш, що тварина ця нечиста?

— Знаю.

— Виженіть!

Найбільш ретиві похапали палиці з киями, та Олісава взяла Мися на руки й винесла надвір із храму. А перед нею люди розступались, зойкали, хрестились і проклинали худого попелястого собаку. Владика після служби поклав руку на плече князя Лада:

— Недобре вчинила панна. Ти, княже, маєш дочку якось покарати. Бо через неї в неділю порушилась літургія¹⁶.

Ладо погодився, в усьому ж бо хотів чинити справедливо. Його разом із Ярошем у місті найчастіше обирали за Князівського суддю. Удома

він уважно поглянув на дочку, а далі пішов у сад і зрізав троянди з усіх кущів, які вона любила. І загадав кущі ті доглядати:

— Як наново розквітнуть, то Господь тобі пробачить. Ти, доню, маєш неспокійну вдачу. Людям геть її не видно, та ми з тобою знаємо, що є тінь і у світла.

Олісава поцілувала батька, а покарання їй припало до сподоби. Вона минала дні в саду, вибирувала з трави росу і поливала. Прополювала ґрунт, брала кору з дерев, дрібнила і щільно вкривала землю коло самих стебел. А щоб комахи не підточували квіток, співала їм пісень і плела намиста з вітру. З кущами вона розмовляла, звіряла їм свої лихі думки й через кожну з них колола собі пальця. І випустили вони пуп'янки не білі, а червоні, і пахощі сочилились не медові, а солоні.

Як Мись позбувся псячої шкіри, то прийшов до княжої оселі подякувати панні. Він спинився за парканом і наглядав за нею. Зблизька зміг роздивитися тендітні руки, журился, бо сильно їх скололи трояндові шипи, а ще він примітив на її правиці кам'яний перстеник. І дивувався: *як то в княжої доньки замість золота чи срібла на пальці камінь?* Чудна в усьому була Олісава.

Мись стояв за огорожею аж до заграви, тоді вона його помітила.

— Панно, жаль мені твоєї покути. Бо надто гостра.

— То пусте. Скажи ліпше, чому покараний ти так надміру тяжко? За віщо мусиш бути куцохвостим псом у кудлатій шкірі?

За віщо? За віщо? Мись розплескав дорожнім посохом прозору воду, ніби хотів стерти відкид свого лиця. Не певне ж бо і не постійне! Бризки падали на чоло, на комір і за шию. І трохи схолодили запал. Нараз наплічник за його спиною скотився вниз, Мись спритно підхопив, щоб не впав у річку. З нього випало кілька книг.

«Хроніки від створення світу» Сульпіція Севера, «Граматика» Альвара...

У колегіумі Мись вів клас синтаксими¹⁷, і то була суцільна кара. Його недовго там терпіли. Щодень пес у ньому набирався сили, й замість того, щоб читати Цицерона і роз'яснювати латину, він гриз кістки коло різниці й чухав попелясту спину. А де він був, не міг нікому пояснити. Перевтілення у пса ставалось спершу раз на місяць, а далі — раз на тиждень, і ще частіше. Префект¹⁸ колегіуму, певно, думав, що він п'яничка. Мись утішався: добре, коли так, бо якби виявилась його таємниця, то на смерть забили б як нечисту силу. Кілок у серце — і в могилу. Він так і не пізнав би, навіщо втрапив у цей світ, а йому дуже хтілось жити. Коли Мися вигнали з колегіуму, він став учити дітей старшини. І знов те саме. Як пояснити, де він ходив по кілька днів, що вся челядь бігала його шукати? Мись не добув із тої справи доброго заробітку — і взимку, і влітку носив той самий пошарпаний жупан.

Він поклав у наплічник Севера й Альвара, а збірку листів Цицерона погортав. Співець свободи, воля ж бо дорожча за життя. І тим зерном усіяна вся земля, де Мись вродився. Вродився, та не вільний. Вільний той, хто без гріха. А Мися міцно в'язали пута пса.

А вдіялося з ним оте нещастя з пригоди до неможливого простої. У дворі через дві хати від його дому жив старезний, сліпий на єдне око пес. Кажали, землю він топтав уже сто років, довше за всіх своїх п'ятьох господарів. Хлопці з нього весь час збиткувались. Той пес замолоду випасав корів, кожна з яких мала дзвіночок на шийі, щоб не згубитись. І він те добре пам'ятав, коли лиш чув — дзвенить, то вже не міг усидіти на місці. І хоч мав у старечім тілі багато мук, але гарчав і біг на той принадний звук. Може, своїм отим підсліпуватим оком він бачив усіх корів, що випало йому пасти за ці сто років. То хлопці й потурали ним: прив'язували до палиць дзвіночки і бігали хрест-навхрест, а пес смішно здіймав від гарчання вуха, зашпортувався, падав у калюжу й поперемінно натикався то на огорожу, то на свою буду. І хоч ті хлоп'ячі ігри боляче м'яли старі кістки, ніколи пес не

гнівався на товариство, і, боронь Боже, щоб кого вкусив. Хлопці думали, що він уже давно не мав зубів.

Мися, як і всіх, тішило, коли пес кумедно бігав і гнав у леваду уявних корів, але він сам не мав дзвіночка й ніби осторонь стояв від тих забав. Просив у хлопців, але вони не віддавали. А якось він узяв той дзвіночок із сусідської безрогої корови. Мачуха ходила її доїти пополудні, бо їй завжди бракувало молока для малих дітей. Мись помагав їй нести відро й відганяв тростиною гедзів та мух, щоби під час доїння не чіпали. Дзвіночка він зняв потай і чимдуж побіг потішитися зі сліпого ока. Але коли прив'язав брязкальце до палиці і став виловлювати старого з буди, як рибу на вудку, пес не побіг на звук, а прудко стрибнув на Мися, вхопив за ногу і прокусив зубами жилку. Відтоді хлопець став перекидатися на пса.

Мись зацепив жупан, узяв наплічник, полишив річку та пішов у Княже місто. Коло самої брами опустив додолу очі, щоби не стрітись поглядом з архистратигом. Його ж бо, як і Мися, звали Михаїлом. Міха-ель — Хто є як Бог? — Ніхто не рівний Богу¹⁹. Архангел несе ім'я несхибно і по праву, а Мисю важко втримать тую славу, не має він ані води, ані білила, щоб вимить із себе пса. Але не через це він тупить у землю погляд і не може глянути на Михаїла. Він винуватий. Перед очима бліде обличчя Стаха... Зрадлива Мисева рука стисла й відпустила ефес шаблі, він не дістав її із піхов, щоб друга захистити... І з тою рукою він мусить жити, скільки Господь йому відміряв віку як псу і як чоловіку. Мабуть, відтоді Мись не торкався шаблі, лишив її у скрині в батьковій хаті. А в дорозі зумисне йшов без зброї, щоб кожен, якщо схоче, міг його покарати.

Але він скучив за холодом руків'я шаблі, зігрітим у долоні, залізо обіймає жаром, а голову — принадним шалом. Мись ніби несвідомо вишукував у натовпі лицарів при зброї, з якоюсь радістю стежив за тим, як повагом при паску в одного зі старшини хиталась карабеля²⁰ з верхів'ям у вигляді орла, у котрогось жолдака²¹ — важкий турецький килич²², а он десь блиснув шамшир²³ у знатного козака з вістрям

вигнутим, як левів хвіст. Він приміряв вагу на око й подумки розтяв шаблею повітря до стогону і свисту. Ледь себе стримав, коли за руку його смикнула одна з тіней. А тіней тут було достобіса, ходили обіруч із людьми, обважували їхні плечі, солодким голосом шептали у вуха й ховались у крисах капелюха. Самі ж вони вдівали зазвичай опанчу з каптуром. Мись ніколи не бачив їхніх лиць. Тінь кликала Мися в шинок перепочити з дороги, але він її не послухав і пішов додому.

Його хата ховалась у западині між верб, у дворі завжди прохолодно, затінок, садок і криниця. Ніколи Мись не мав у тій хаті собі місця. Як мачуха вдруге вийшла заміж, то його лавку, стіл і куток за піччю зайняв плач її малих дітей. Щороку він ставав гучніший, і коли хлопця взяли в академію, він перебрався жити в бурсу, далі став на службу при гетьмані у війську, а вдома був лиш на свята. А зараз стара хата спорожніла (мачуха доживала віку в однієї зі своїх дочок): у сінях пил і нічниці, а у світлицях дитячий плач. Ті діти вже давно повиростали, кількох немає і на світі, а плач їх порядкує в хаті. Так, ніби Мись у нього в гостях.

Стало душно, він скинув важкий наплічник і пішов у двір. Коло криниці росла рясна ліщина. За рогом на сусідній вулиці жив полковник. Мись згадував, як його діти, руді до втіхи, — Оверко й маленька Руфка — усе дитинство прибігали обривати ті горіхи. Солодкі, як шербет (якось куштував на учті в князя Огія ту східну страву). Мись завжди обривав найдоладніші горіхи та клав собі в кишеню.

— Для кого ти їх береш? Ніколи не бачила, щоб ти хоч один із тих найкращих з'їв, — Руфка дивилася на нього в пишному вінку гарячих кіс і всміхалась. А Мись приносив ті горіхи для «білочки Олісави» — так він подумки називав панну і у своїх мріях бачив, як вона перекидається на білку, так само, як і він на пса.

Руфка... Востаннє Мись бачив її п'ять років тому, напередодні свого

від'їзду з Княжого міста. То був примітний день. Спершу, ще до обіду, він зайшов до князя Лада, щоби хоч мигцем углядіть Олісаву. Вона сиділа коло вікна, загорнута у смуток і перську хустку. Зажурена й мовчазна, ні слова не сказала, хіба що тільки привіталася з Мисем. Обійняла батька і вийшла самотою до звіринця, де між тварин ходила олениця — панна її любила.

А князь йому зрадив, покликав до бібліотеки, частував кавою з прянощами. Сам написав Мисю рекомендації для префекта в Чернігівський колегіум, а ще лишив адресу свого довірника на випадок скрути.

— Шкода, що ти так скоро їдеш, бо міг лишитись до неділі — на весілля.

— Весілля? — Мися ніби хто огрів.

— Дочку посватав у мене Устим.

— Так скоро...

Після цього Мись довго тинявся містом, аж доки сам собою не опинився на ґанку в друга Оверка. У полковницькому домі йому також зраділи. Хоч то був уже не той веселий дім, яким знав його з дитинства Мись. Ішов сьомий рік, відколи полковник на засланні в Сибіру. Цар московитів мстився старому гетьману та старшині за злуку зі своїм ворогом — шведським королем. Відтоді про матір із сестрою дбав Оверко. За нього добре клопотав перед царем їхній новий гетьман, та над сім'єю опального полковника завжди висів дамоклів меч. Московити його прив'язали до різьбленого сволока²⁴ на знак немилості від свого самовладця. Той меч висів попід хрестом, хитався і дзвенів. Полковниця щодень ставала на лавку, щоб стерти з нього пил і перевірити, чи досі гостре лезо. Меч трохи поржавів, та вістря посміхалось, наче хижий звір. Гарда з бурштину, посріблений ефес — меч залишився найкоштовнішою річчю в домі.

Мись озирнувся і помітив, що вже немає східних килимів. Полковник за звичаєм козацьким просто жив, але раніше бували і в його домі

коштовні подарунки й нагороди. Кудись поділося аршинне дзеркало в чорній оправі, срібні шандали і дві ікони в позолоченім окладі, які колись подарувала черниця-мати старого гетьмана.

Щойно Мись зайшов, усі чомусь заметушились. Одразу покликали до столу, полковниця встелила на нього мережану скатертину і довго клопотала стравою. Поклала скляну цукорницю, варення з волоських горіхів та свіжу паляницю. Руфка вийшла схвильована в кораловім намисті. *Надто важке*, — подумалося Мисю. У п'ять разків і шоста нитка згарди²⁵. Сиділи мовчки, наче кого чекали. Полковниця все поправляла рушники й дивилася на двері, ніби мали прийти староста з вуйком. А Мись сидів ні в сих ні в тих. Навіщо він прийшов і що має робити? Засватати Руфку лиш тому, що Олісава віддана іншому? Та він ніколи не міг і мріяти аж так зухвало, щоб княжа дочка стала йому дружиною. А Руфка... Що може він їй дати? Пообіцяє щастя, а вночі з людини перекинеться на пса? Нащо їй тая біда? Бо ж яка жінка, окрім Олісави, могла його зрозуміти — із собачою душею чоловіка?

Він довго сидів і дивився на Руфку. *Навіщо вона наділа це намисто?* Без нього було б легше. А далі спішно встав, подякував і ступив до сіней. Оверко його зупинив:

— А нащо ти приходив, Мисю?

— Так... попрощатись, бо вже завтра їду вчителювати в Чернігів.

— То їдьте з Богом, — благословила його Руфка. Її голос тремтів.

Мись зірвав тригорішок і поклав собі в кишеню. У хаті почистив жупан з дороги, ганчіркою витер порошок із чобіт, і щоб не чути плачу дітей, пішов десь знаходитись. Минув столітню липу й через гай піднявся у Верхнє місто. Зі схилу видко печери, стіни фортеці, а в осередку — княжі палаци. Супроти них розкинулось пустище. Десь там, за верхів'ям чорноклена, як кажуть, височів палац шостого князя. Але його не було видко людському оку — щоб побачить, треба глибоко залізти в непрохідні хащі. Те місце рясно поросло млою та колюччям. Здавалось, що його огортала шара хмара. Над тим затаєним палацом

ніколи не сходило сонце, місяць чи зорі, і на нього не падав сніг. Не всі люди вірили, що той палац узагалі існує, але з острахом минали пустище, щоб не обернутись, бо кожен, хто ходив повз те місце, чув своє ім'я. Ніби хто кликав. Але кажуть, що були відчайдухи, які самі йшли до князя через шару хмару — щось попросити й за це щось віддати.

Оповідали, що той шостий князь був найстарішим у місті, він ніби жив на цих високих схилах іще до того, як сюди прийшли три брати із сестрою. Побудували собі огорожу із золотою брамою, щоб мати захист від ворогів. І стали вони місту іменем, твердинею та підземною водою. А найстаріший князь ходив між них так само, як і зараз ходить межи людей і заглядає у вікна. Каптур широкий і довга одіж, край якої повзе за ним замісто тіні. Сліди по ній лишаються змійні. А ще у князя не було обличчя, тому й звали його всі Безликим. Казали, ніби він лице згубив, шукає його по всіх усядах і не годен віднайти. Він сильно гнівався, коли хто згадував за ту пригоду, — аж з-під його ніг тікала геть земля. Ніби не хтіла, щоб нею Безликий князь ходив. А той топтав її та їв, збирав у пригорщі, дрібнив на грудки й до наситу впивався нею, а далі облизував масні пальці. У нього завжди було чорно від землі з-під пазурів. Безликому князю служили всі безтілесні тіні.

Мись надто задивився на шару хмару, що вчув нав'язливий протяжний свист: *Мих... Мих... Мих...* Хтось силувався вимовити його ім'я, але не міг. Свист обірвався, а він пішов у протилежний бік і не спам'ятався, як опинився у старому місті, коло дому князя Лада. З парканом зрісся розлогий ясен. Мись став під ним, вдихав знайомий запах саду. Уже п'ять років як немає князя Лада серед живих. Він покинув світ одразу, як пошлюбив доньку, ніби лише того й чекав, щоби віддати її в добрі руки.

Аж раптом до будинку під'їхав легкий екіпаж із відкритим верхом. З нього вийшов Устим і подав руку Олісаві. Вона притримала полу волошкової сукні, щоб не наступити на край. Мись побачив її

оксамитові черевички, розшиті сріблом, бо опустил очі перед нею, як опускав їх перед архангелом Михаїлом, щоби вона його не засліпила. До Устима підбіг вістун із листами, і він узяв їх читати в сад, а Олісава зайшла в дім. Мись приклав чоло до ясеня і ще з хвилину-дві постояв, а далі постукав у двері.

Олісава ледь не перечепилася об згорнутий килим. У світлиці метушилися слуги: витирали кахлі, переставляли меблі, чистили шандали, чіпляли попраті рушники на образи. Теракотова підлога так блищала, що легко могла слугувати за люстро. Олісава скоро розв'язала тоненьку серпанкову намітку²⁶ і скинула очіпок. Довгі коси, скручені вузлами, розсипалися по плечах — розплетеними сягали долу. Важкі. Вона завжди з ними мала клопіт, але ніколи не стинала. Ті коси їй дісталися від матері, якої майже не знала, та подарунок берегла, і, бувало, як волосся розпускала, то бачила її в собі з кожного люстра.

Килим із райським деревом хитався, на нього віяв прохолодний вітерець, й Олісава підійшла ближче до вікна.

— Ото причинний! А щоб тебе швидкою Настею знесло! Ти, бісова душа, навіщо прим'яв мені кріселком рожі? І що мені тепер робити? Нащо й пощо я купувала вази з порцеляни? Щоб повстромляти в них очерет? Чи будяків мені підеш накошиш? — репетувала Кася. Дівчина красива й горда, небога Олісавиної няньки, вона була пані за покоївку, а ще поряdkувала в домі, до того вміло, що від її голосу здригались жижки. Коли вона сердилася, її густі чорні брови сходились в одну хвилясту риску, а очі аж горіли, повні приску.

— Касю, нащо ти так кричиш? — спробувала її заспокоїти Олісава.

— Бо я з ними вже не годна. Коли не встежу, то не буде ради. Ніхто не зробить так, як слід.

— Не клопочись, бо й так усього досить. Устим любить, щоби було просто.

— Коли вам треба просто, тоді ходіть у дім до князя Никона. Там необтесані столи і полотняні скатертини. А в нас усе буде до ладу. Стій! Звідки ти вискочила, на мою біду, Каїнова ти дочко! Чи то під твої ноги мили ту підлогу?

Служниця Христя аж підскочила й вибігла назад у сіни, і тільки звідти кинула до Олісави:

— Пані, до вас гість.

— Мись! — Олісава йому зраділа, і, щоб він не наступив на помиту теракотову підлогу, взяла його за руку й завела до батькової бібліотеки. Тут були сотні книг — улюблене місце князя Лада, а тепер — Устима. Олісава, коли сюди заходила, завжди щемливо дивилася на обшите чорним сап'яном крісло. Колись вона часто сиділа на килимі коло батька і клала голову йому на коліна. Мись трохи мружив очі. Без намітки й очіпка вона була до нього ближче, ніби вже не білоглова²⁷, а з двома косами й дівочою стрічкою. Шовковою. Олісава запросила сісти до липового столу з левовими лапами і хотіла частувати кавою. Але Мись її спинив, розтиснув руку — і на стіл упав тригорішок.

Вона замисливо роздивилась:

— Як у дитинстві... Хтось часто лишав для мене дванадцять горішків у шовковій хустині. Я складала ту порожню хустину під кору ясена й ніколи не могла встежити того, хто її діставав. То був ти?

Мись кивнув.

Олісава без спини крутила ті горішки, як вервечку, і все розпитувала Мися про Чернігів та його поневіряння. Щось скрипіло, на віконниці гойдалась одна з отих неладних тіней, що без запросин ходять у гості. А на стіні висіла шабля Устима. Мись її впізнав.

— Я вже пес більше, ніж людина.

— Коли б те можна було якось злікувати.

Він заперечливо хитнув головою:

— Ні, Олісаво. У кожного своя колючка в тілі: у мене — собака, а в тебе — неземна краса. З тим тереном ми свого часу підемо на страту. Засуджені всі до того.

— Мисю, здається, ми з тобою обоє часто думаємо про нього... А час минає так нескоро.

— Най віку довгого відміряє тобі Господь. Бо я щодня не можу тим життям напитись, з ночі жду ранку, бо в горлі аж дере. Від кожного смаку чи запаху здіймаються вгору вуха. І я біг би на чотирьох ногах рівниною та схилом, щоби мене зловило вітром й відірвало від землі.

Ніхто так не хотів повноти життя людського, як Мись, але й ніхто не мав собачої душі, як у нього.

— Може, такі жагучі до життя всі пси.

— А я ніби живу крізь силу, все крізь силу кожен день!

Мись зловив себе на тому, що вже не мружив очі, світло, що їх різало, стало не таке яскраве.

— То гірке слово, Олісаво.

— Якби могла, я його відтяла б, але воно вертається до мене, хай скільки я встромляла б трояндових шипів собі у палець, — вона щомога стиснула в кулаку горішок, і він майже тріснув, — Мисю, приходь нині ввечері до нас на гостину. Мусимо зібрати людей, бо Устима обрали за Князівського суддю.

— Я прийду.

Вона всміхнулась, і Мись був готовий ще з десятків разів це слово повторити, щоб знову і знову бачити, як міняться її уста. Він ніби тільки цього й хоче, хоч її усмішка знову обпалювала йому очі.

Цієї миті в бібліотеку квапно ввійшов Устим.

— Олісаво! Яцько втік із полону! Щойно отримав листа від нього, він у слободі коло яру, за тиждень-другий вернеться в місто...

Яцько — Устимів довірник, що мав рідного брата в турецькій землі. Ще й при посаді, бо прийняв мусульманство і працював військовим

писарем у бусурман. Через нього Устим шукав і визволяв людей із неволі, збирав на відкуп та шлях через море.

— Устиме, у нас гість.

Мись встав. Їхні погляди зустрілись. Устим мав ясні очі та з вигляду нічим не поступався жодному з князів. Однак серце його не тягло в принади світу — він любив спокій і самоту. У спогляданні й думанні він бачив глибину і тамував свою одвічну спрагу в читанні Дамаскіна²⁸ і грі на флейті, яка завжди лежала в його кишені. Спадок від батька — шляхтича зі збіднілої родини.

— Я вже йду, — Мись зацепив клинчастий гудзик на комірці жупана.

Устим згідливо кивнув. Олісава провела Мися до дверей. Коли вернулася, чоловік сидів в обшитому чорним сап'яном кріслі, що викликало в неї щем. І м'яв ліве плече, яке, обважене, повисло, бо цілий тиждень, відколи його обрали за Князівського суддю, він мусив тримати в руках терези, а вони часом хилять в один бік.

— Я запросила Мися на гостину.

— А нащо він приходив?

— Нині вернувся з Чернігова. Устиме, чому ти так не любиш Мися?

— Бо щось лихе в ньому. Я це відчуваю.

— Він добрий Стахів приятель. І я йому завжди буду рада, — різко втяла Олісава.

Її вигляд тамував утомлені очі й різав Устимів спокій. Похапцем проглянув листи й папери на столі, та одразу відклав їх убік. Він вправно давав раду в маєтках князя Лада. І його слово завжди було справедливе — за це люди його любили.

— Ти якийсь сприкрений. І в церкві нині не співав. То все через гостину?

Устим мав красивий голос і для Господа його не шкодував. Співав у хорі собору, собі на втіху і на славу Тому, Хто голос йому дав. Може, те

діло не надто пасувало для зверхника або судді, та було звичне для Устима. Він жив не так, як усі.

— Останнім часом я співати не можу. Голос зраджує, тремтить.

У світлиці щось упало. І схоже, що на друзки, бо Кася заголосила й нагадала за гостину:

— Та щоб тобі добре було, гаспидний сину! Уццент побив усю порцеляну! Щоб над тобою світло не світило і сонце праведне завтра не зійшло!

Олісава знала, що люди та бенкет — то для Устима дурний клопіт. Бо ліпше б він гуляв самотою десь у гаю чи ген за ровом, у тиші поміж сивих дубів.

— Не думай за вечір і запросини. Минеться скоро, ти й не помітиш, а гостям я сама дам раду. Болить? — вона торкнулася його плеча. — Я заберу все важке.

Біль вийшов їй у руку. Вона стиснула його в кулаку, щоби не втік, і викинула у вікно. Зігнала й тінь, яка допіру гойдалась на рамі та хитро посміхалась то до Устима, то до Олісави.

Через шибку побачила незнану жінку. А та стояла за два кроки від паркану й незмигно дивилася на їхні вікна. Закусувала губи і час від часу замість хустини втирала зап'ястком блискучі очі.

— Устиме, ти не знаєш, хто це? Уже не вперше помічаю її коло наших вікон.

Він уважно поглянув на жінку, але не впізнав.

— Ніколи я її не бачив. Попрошу Касю спитати, може, що їй треба.

Устим відчув легкість у плечі:

— Дякую, милостива пані. Ти мене злікувала, — усміхнувся і вийшов скоро, щоб випадком не глянуть на дружину іще раз.

У саду він сів на траву під дубом, дістав розкішну флейту зі слонової кістки, розписану червоною вохрою. Грав. До його ніг лягали звірі, і серед них — улюблена олениця Олісави. Устим співав їм піснеспіви

Дамаскіна про трьох юнаків у жаркій печі, які горіли й не згорали, як янголи у вогнянім кущі. Звірі слухали, у їхніх темних очах гойдався спокій. Устимів голос не тремтів.

Увечері Мись повернувся в палац князя Лада на гостину. У просторій залі — душно, вже завтра осінь, а знадвору ані вітерця. Блищали шандали, пахло воском, дихалось воском, із воску стукали серця. Гостям хтілось пити, але спраги не тамували ані вино, ані вода. Пишно вбрана старшина, за звичаєм шляхетським, не шкодувала високих слів для Устима, а він чи не єдиний, хто того геть не цінував. Але приймав. Бо він замість шляху простого пілігрима, яким вільно сходив би світ, обрав собі князівну за дружину, то мусить і лестощі терпіти. Не тільки лестощі, а й тіней — їх вистачало на гостині.

Мисю в очах рябіло від гаптованих жупанів, підбитих камкою²⁹, із вишитими птахами, золотом тканих пасків із шовку та лудану³⁰. Мигтіли кольори, емблеми та герби, он навіть видко три стріли зі скошеним донизу вістрям³¹. Сам гетьман на гостині, бо вже з тиждень сидить у Княжім місті.

А Мись у своїй простій одежі ступав між гостей, наче випадковий. Від спеки, гомону і блиску стискалась голова, аж раптом він почув, як грає скрипка. Син князя Огія Тересь, один із близнюків. Він днями вернувся з Венеції у братів дім, щоби нудьгу розрадить. Мись слухав скрипаля й зробився тоншим. Бо музика його, наче стріла, різнула глибше тіла — туди, куди не кожен схоче заглядать. І крізь ту рану бачив Мись своє лице зсередини з негойним шрамом. Здригнувся і сховав під шкіру нерв оголений, щоби не було видко. Мись стрівся поглядом з Устимом і зрозумів, що й той так само крізь музику побачив власну лиху мітку.

Тересь, коли облишив скрипку, зайшовся сміхом.

— Умру, як зараз хто мені не дасть того червоного, червоного з Токаю!

Гості й слуги наввипередки кинулись наповнювати йому келих. А сміх луною підхопив Юр, Тересів брат. Він вирізнявся з-поміж усіх князів і старшини надто розкішним, обшитим перлами жупаном з дорогого кармазину.

— Між Терпсіхорою та Вакхом³² мій брат ніколи не обирає жінки.

— Та де ж годен напиться у цій спеці.

Слуги заледь встигали приносити келихи й наливати пиття з солодким трунком. Мись відчув, як голова йому нагрілась, але він не зважав, пив з усіма токайські вина й шукав очима Олісаву.

До Устима підійшла Анеля, дочка князя Войтеха, про якого кажуть, ніби він має в жилах чорну кров. Невисока, замість сукні й корсетки вдіта в довгий оксамитовий жупан із високим комірцем, підперезана тонким турецьким паском. На шії в неї не було намиста чи згарди, з усіх прикрас — лише схожий на булаву аграф³³ із гранатом, прикріплений до вилоги жупана. Анеля привітала й заговорила латиною:

— *Beatus ille, qui procul negotiis* — блаженний той, хто уникає клопоту.

Слова Горація звучали іронічно, але розрадили Устима. Колись, як він іще сам студіював в академії, то вчив панну латини, відтоді поміж ними була добра приязнь.

А от Анелин чоловік — князь Захар — нищив поглядом Устима майже глузливо. Уже давно він бачив себе в кріслі високого судді, але гетьман і князі віддали шану тому юроді, бо, бачте, думають, що чоловік він Божий. «Таж він не князь!» — Мись прочитав цей докір у погляді Захара, як у книзі. Високий і кремезний у плечах, з темними бровами й короткою охайною бородою. Стояв за крок від гетьмана і був йому як зашморг. Захар — то чоловік не в міру гоноровий, який не

пробачав образ. Оце за нього змовив свою дочку князь Ладо, іще коли не було їй і десяти років. Але по тому зговір розірвав. Відтоді Устим Захару як остюк в оці, а зараз ще вкрав у нього місце Князівського судді.

Анеля мигцем обвела поглядом гостей у залі. І Мися кинуло в жар. Очі її блискучі, чорні, жваві. Стахові очі... *Вона ж йому сестра.* Мись чув, як гучно пульсувало йому в скронях, пекло у грудях і підгинались ноги. Він ледь не впав, бо між людей побачив Стаха. *То ж він або жорстокий привид!* Мись хотів окликнути, але не встиг. Жорстокий привид обернувся. Тиміш. Мисю як одлягло на серці, та знову заболіло. Менший Стахів брат на нього схожий і не схожий одночасно. Як випадком де стрінеш, можна сплутать, а як подивишся з хвилину, то й збіжного не знайдеш у тім, як зложене обличчя. У них різні очі, волосся в Тимоша світліше, постава голови не горда й риси не такі різкі, він м'якший, тонший, нижчий і зовсім не подібний на Войтехів проклятий рід. Так, наче кров його не чорна, а червона. Та й вдача геть не та, що у брата. Бо у Стаха вона надто вихрувата.

— О, шановний пане зятю, — гукнув до Тимоша князь Юр, — а де згубилася моя сестра, бо коло тебе я її не бачу? А вона свята не впустила б.

— Дозя при надії, а в тому стані ліпше себе берегти.

Юр зятя привітав, а далі ніби й без наміру вихлясто кинув:

— А як твій батько? Чи правду кажуть, ніби стратив розум твій старий?

— Ти, Юро, знаєш: люди люблять снувати химер. Войтех — князь із сильних цього світу, і здоров'я має аж надмір.

Задуха дужчала. Мись не відходив від вікна. *Коли б уже врізала гроза.* Та небо зоряне і чисте. Він випив ще вина і жадібно — води з глека. А решту вилив у долоню та змочив чоло. Собача кров гризла його за горло, та Мись не піддавався їй. За спиною почувся кашель.

Худий і кістлявий, як одна з фараонових корів. Молодший син праведного князя Никона Ілаш обтер вуста солоною хустиною з багрянцю. Віддихався та сховав її в кишеню, щоб ніхто не бачив. А Мись відчув, що він так само хворий, лише з вуст йому тече не кров, а псяча слина.

Цимбали стихли, бо музики, як і всі гості, обернулись до порт'єри, із-за якої вийшла Олісава. Згасли всі свічки, не менш ніж тисяча водночас, хоч подуву чи вітерця не було. Слуги навстіж розчинили вікна, з неба сяйнули зорі, а найясніші впали на чоло і коси Олісави. Княгиня світилась у їхній славі, прикрашена зірками, як діамантами. Мись очей не зводив з Устима, коли вона віддала йому руку. *І як воно, тримать її за руку по житті?* Не тільки Мись за теє думав, бо сотні очей, як сотні свічок, впивались світлом господині. Хтось — із захватом, хтось — із заздрістю, а хтось — із жагою. Слуги взяли вогню й засвітили наново шандали. Восковий племінь тінив зорі, і гості змогли добре надивитися на пані. Вдіта в тонку сорочку з вільними рукавами і білу сукню. А по ній синім шовком і срібними нитками вишита спрагла лань. Княгиня всміхнулась — лань схопилася на ноги й поміж пагорбів побігла до стрімкої річки. Звіря звивалось від знемоги, перестрибнуло через кручу та вбігло у воду. Лань пила з річки, доки не напилась. Бризки з її копит розсипалися сміхом Олісави. Гості дивилися на неї і вже не відчували ні спраги, ні смутку, ні гіркоти. Вони пили з тої води до повноти. Топили в ній свої гріхи й ковтали світло недосяжних зір. Із кіс княгині вони блищали, наче скалки втраченого дому. У ньому немає спраги й жаги, і меж немає йому. З вікон повіяв вітер, щоби теж напитися від Олісави.

Мисю стало вільніше, він ніби біг на чотирьох за видноколо. Та якось кволо. Біля столу стояли троє його приятелів — Оверко, Добрик та Геньо. До дрожі знов сіпнула собача кров. Геньо помітив його перший:

— Чи брешуть мені очі, таж то Мись! — Геньо його обійняв і пильно роздивився. — Ти ніби такий, як і був.

А Геньо мав вигляд заможного пана. Як-не-як зять війта, у якого третина міста в боржниках. Лице кругліше, гострі вуса, двійчасте підборіддя. А от очі ті самі — шельмуваті. Вдітий він так строкато, що Мисю аж рябіло від лискучого лудану, з якого зшитий довгий жупан. Злоті гудзики з бурштином, тасьма шовкова, венеційський оксамит і перстень із каменем вишневим.

Аж раптом хазяйка дому спинилась зовсім поряд, із кимось жартувала. Олісава вміла туманить розум і тривожити серця. Але й добре знала, що не од світу її краса.

— Мисю, таж то я — Геньо. Брате, ми не бачились п'ять років! А ти очей не зводиш із нашого судді та княгині.

— Коли б вона його любила...

— Вона вся світиться, поглянь!

Оверко й Добрик заступили Олісаву й по черзі обійняли Мися. Оверко з поголеною головою, короткою рудою бородою, широким поясом, з якого визирав пернач³⁴. Уже полковник, хоч ще дуже молодий і батько в нього засланий в Сибір, як думалось, за зраду. А Добрик — знаний вістун, його шанують у місті відтоді, як він приніс скору звістку про наступ ворогів. Він мав найшвидших коней і поштових голубів.

— Оверку, як твоя сестра? — Мись одразу згадав за Руфку.

— До зими маємо справити весілля.

Мись, певно, розгубився, а Геньо його словом ущипнув:

— А ти чого дивуєшся? Таж не довіку Руфка має тебе чекать.

Оверко на нього не зважав:

— Чоловік у неї дуже добрий — лікар Ясен. Немає другого, як він, у всьому місті.

— Ага, старий і кульгавий. Ото буде в дівки щастя.

— Та ж, Геню, припини, — Оверко на нього сердито глянув, а був він дуже запальний, — Ясен не старий. Лиш замолоду сивий, бо багато пережив.

Мись пробігся очима залом, шукав Руфку. Але її не побачив. Геню впіймав той погляд і шепнув:

— Усе можливе тому, хто сильно чого схоче. Доки не справили весілля, засилай сватів до Руфки. Я певен: вона тобі не відмовить.

— Я з нею так не вчиню. Геню, тобі аби лише відважить солі.

— То все через Олісаву? Я тебе, брате, наскрізь бачу. Та пані не такої вдачі, бо вона створена, щоб нею милуватись. А інші жінки — щоб кохати.

Кров Мисю знову сильно пульсувала:

— Пані мене не мучить. Мучить вина, яку ми маємо перед Стахом.

Він це сказав зумисне гучно, щоб кожен із трьох добре розчув.

— Кажи за себе, — кинув йому Геню.

— Я його не продавав! — з серцем крикнув Оверко.

— Та ж продають не лиш за гроші.

Оверко розпашів і стис руків'я шаблі, але побачив, що Мись без зброї. *І це ж Мись!* Оверко кинув глек із вином на друзки, але то не вгасило його гніву, і він захопив Мися за барки:

— Ти мене винуватиш?

До них скоро підійшов Устим:

— Якщо панове хочуть бійки, то не в цьому домі й не цього дня.

Оверко відпустив Мися, його дужі руки впали безсило, кілька клинчастих гудзиків лишилось у долоні:

— Пробач, Устиме.

Геню відтягнув від нього Мися:

— Ти б менше пив і не згадував минулого.

— Геню, облиш.

Мись відступив від нього, як хмільний, в очах не було чіткості, люди й предмети втрачали кольори, і з голови виходив жар, тремтіли ноги. Він відчував на дотик кожен запах: свічок, гостей, наїдків... Голод. З самого ранку він не їв. Масні шматки зі столу знадливо падали на землю... Хтось узяв його за руку. Олісава. Вона все знала і бачила, що він уже напівпес. Зараз впаде і виявить себе між люди.

Вона відвела Мися до порт'єри:

— Сходами йди вгору. Ліворуч треті двері. У моїй кімнаті тебе ніхто не знайде.

Гості нарешті розійшлися. А за ними поволі виповзали з дому князя Лада тіні. Але не всі — деякі тихо снували павутиння, намотували з нього липкі клубки. Устим стояв із дружиною на ганку. Вітер розносив пил із коліс екіпажів, небо заступали хмари. Він бачив, як зірки тьмяніють у косах Олісави. Слуга Оксен щось пошепки сказав Устиму, і він від того враз перемінівся. Поглянув на неї, а потім відвернувся. Раз по раз стискав і розтискав у кишені флейту. Боровся, але дужчала отрута. Тоді він скорим кроком пішов через сіни сходами в її кімнату.

Олісава підбігла, вчепилась йому в руку, нервово зупинила й заступила двері. Ясні очі Устима стали каламутні:

— Слуги бачили, як, криючись, у твою кімнату зайшов якийсь чоловік. Негайно відчини.

Вона саянула гнівом:

— Устиме, ти мені не довіряєш?

— Відчини.

Їй як набігло серце. Навстіж і з силою розчинила двері, що ті аж вдарили у стіни. Покликала слуг:

— Засвітіть.

Кася взяла лампу, Христа з Оксеном — свічники. Увійшли. У кімнаті порожньо й тихо, лиш у кутку гарчав худий собака.

— Здибалася на вулиці й пожалілася.

— Пробач... — Устим стиснув голову й сів на ліжку.

— Ти нині сам не свій. Що тебе мучить?

— Ти! — Устим це майже викрикнув. — Вийдіть усі. Пса надвір.

Кася похитала головою і вивела з кімнати попелястого собаку. Оксен і Христя причинили двері. Устим відчув, як черв гриз у ньому дірку, коли дивився він на свою жінку.

— Ти мене ізсушила всього. І той, що коло тебе, то вже не я. Не годен, Олісаво, я згасити серця...

— Ти не зможеш, бо заприсягнув. А клятва в нашій місті непорушна, — вона сказала це вже не гнівливо, а байдуже. — Краще зупинись.

Але Устим її не слухав, він уже не міг чути. Став дуже близько, обережно обійняв за плечі, але не встиг торкнутись її вуст. Бо тої миті вдарило його від тімені до п'ят, як блискавкою через усе тіло. Він похитнувся, упав на підлогу. З носа йому рясно струменіла кров. Олісаво злякалась, щось випадком розбила й сіла поряд. Підійняла йому голову, кров забруднила її сукню, вишиту сріблом і синім шовком. Вона послабила Устиму комір і приклала мокру хустку до голови.

Кася постукала, бо чула гуркіт.

— Заходь.

— О лиха година! Що ж тут удіялося? Олісаво, Устиме! Ізвідки стільки крові? Від чого рана?

— Не галасуй, поможи відвести пана до його кімнати.

Устим прийшов до неї зранку з тяжкою скрухою в грудях. В обличчі ні кровинки. Вона стояла коло різьбленого столу теж дуже бліда. Вже вдіта в сорочку й квітчасту спідницю з високим пояском. Кася ще не встигла зав'язати її коси, і ті спадали до підлоги, як оксамитова опанча.

— Пробач мені, ясновельможна пані. Перед тобою — я негідний і мій гріх. Бо я не годен вибрати собі ока, не годен і відтяти руки.

Вона довго мовчала, перебирала вузлики на пояску.

— Устиме, я обіцяла любити тебе як брата...

— Але ти мені не сестра!

По цьому слові Олісава стала холодна й різка. Вітер із вікна пронизував їх до самих кісток.

— Ти запрягнув, що без моєї волі ніколи до мене не торкнешся. А у Вічнім місті вічна кожна клятва. Її не можна стерти, урізати мечем чи випалити вогнем. Ти знаєш, що і я запрягла...

— Засудженому на страту! Мертвому! Чи важить що обітниця тому, кого вже нема?

Тіні з кутків покидали свої клубки і спрагло підійшли до Олісави. Діткнулись шиї, і вона закричала:

— Йди геть! Йди геть!

Устим хотів її впокоїти, він шкодував за кожне гостре слово, яким її зранив. Але вона вже нетямилась: у гніві вчепилась у свої коси, об стіни збивала руки, рвала оксамит із дамаської завіси ліжка.

— Йди геть! Йди геть! Йди геть! — вона кричала, доки не охрипла. Доки він не вийшов, щоб не мучити її.

На клямку зачинила двері й не виходила добу з кімнати. До виснаги з нею грались тіні. Біснуваті. Жагуча туга розривала душу на шматини. Доки не смерклося, Устим сидів коло її дверей, і наче зрісся з ними. Він чув її ридання і безсилля, болів у ньому її біль.

Як геть ослабла, Олісава впала на долівку. Бліда, як сніг, так, наче хто добре напився з її жил. Заплутана в липкому павутинні й зовсім порожня. На вікнах ворухив завіски вітер, ширяв над нею, і вона видихнула з останніх сил ім'я:

— Стах.

Багато Устим віддав би, щоб цього імені з її вуст не чути ніколи. А попелястий пес пронизливо завив надворі.

¹ Жупан — старовинний верхній чоловічий одяг нижче колін, який надягали на сорочку.

² Тафта — лискуча шовкова матерія східного походження.

³ Тать — злодій, грабіжник.

⁴ Куцак — чорт.

- [5](#) Архистратиг — янгол, верховний командувач Божого війська.
- [6](#) Опанча — старовинний верхній одяг, широкий плащ.
- [7](#) Торбан — український народний струнний щипковий музичний інструмент, схожий на бандуру.
- [8](#) Війт — керівник місцевого (міського чи сільського) управління або самоврядування.
- [9](#) Магістрат — у Литві, Польщі та Україні (до другої половини XIX ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах — орган міського самоврядування; муніципалітет.
- [10](#) Вензель — пов'язані між собою або перевиті в малюнок початкові літери власних імен.
- [11](#) Митрополит — вище звання православних єпископів. На ті часи — очільник церкви в Україні.
- [12](#) Схима — чернече облачення, одяг ченця.
- [13](#) Кармазин — дороге кольорове сукно з вовни, переважно червоних відтінків.
- [14](#) Бурса — гуртожиток при академії.
- [15](#) Крипта — підземний склеп.
- [16](#) Літургія — богослужіння у православній церкві, на якому приносяться Святі Дари.
- [17](#) Синтаксима — клас навчальної програми в академії та колегіумах, де учні вивчали мови, історію, основи катехизму, арифметики.
- [18](#) Префект (тут) — керівник колегіуму.
- [19](#) Михаїл, Михайло походить від єврейського імені «Міхаель» (івр. מִיכָאֵל, Mîkhā'ēl, «хто є як Бог?»).
- [20](#) Карабела — різновид оздобленої шаблі східного походження з наверхшам руків'я у вигляді орла, коня, лева або інших тварин.
- [21](#) Жолдак — найманий солдат гетьманського війська.
- [22](#) Килич — різновид турецької шаблі з широким децю «ламаним» лезом.
- [23](#) Шамшир — основний тип шаблі індо-перського регіону із сильно вигнутим клинком.
- [24](#) Сволоок — балка, яка підтримує стелю в будівлях.
- [25](#) Згарда — намисто з монет або хрестиків.
- [26](#) Намітка — покривало з тонкого серпанку, яким заміжні жінки зав'язують поверх очіпка голову.
- [27](#) Білоглова — заміжня жінка, яка мала носити головний убір переважно білого кольору.
- [28](#) Іван Дамаскін — богослов і філософ, церковний письменник.
- [29](#) Камка — дорога тонка шовкова тканина з різноманітними візерунками.
- [30](#) Лудан — старовинна блискуча тканина.
- [31](#) Герб з трьома стрілами, вістрям униз, мав гетьман Іван Скоропадський.
- [32](#) Терпсіхора — у грецькій міфології муза танців та хорового співу. Вакх (Діоніс) — бог вина.
- [33](#) Аграф — застібка-прикраса на одязі.
- [34](#) Пернач — старовинна зброя: коротка палиця з металевим наконечником на зразок оперення. Символ влади полковника.

Весільний бенкет

ва його останні дні... Осінь. П'ять років тому.

Олісава так часто їх згадувала, що пам'ятала до хвилини. То, певно, були два найдовші дні в її житті. Перший ніяк не міг скінчитись. Надворі нападало багато листя, а від обіду до вечері, як їй здавалось, минув десь тиждень. Стільки думок роїлось у її голові, і всі тривожні.

Після вечері ясновельможний князь Ладо звично пив каву в бібліотеці. У чорному сап'яновому кріслі він мружив очі, ніби йому дуже смакувало східне питво, та Олісава знала, що так він ховав від неї біль у лівій нозі. Як осінь, дужчала його хвороба, стопа набрякла, запалилась, і князь уже кілька днів кульгав. Панна дивилася на стіл із липи на левових лапах і уявляла, ніби батькова нога заклята у звірячу. Вона взяла книгу й сіла на килим. Читала йому. Але того дня не поклала голови на князеві коліна.

Ладо велику втіху мав із книг, та очі їх уже не приймали, пекли й втрачали гостроту. Час грався з Олісавою, і доки батько мружився й пив каву, вона встигла завершити книгу на кілька сотень сторінок. Хоча читала чітко й неспішно, щоби не виказати себе. Очей не зводила із дзиґарів. Лишилась ще година, година без п'ятнадцяти хвилин...

Вона поклала книгу на поличку, підійшла до князя, спробувала витягти з нього біль, але він глибоко застряг, а батько гнівався на неї. Вже з тиждень майже не говорив. У своїй кімнаті поспіхом вона склала в цупкий сак сукню з муару³⁵, хустку і дві вишиті сорочки. Не вагалась ні хвилини, та руки їй тремтіли. Защораз озиралась на двері, прислухалась, щоб розчути лев'ячу батькову ходу. Тихо. Олісава

загорнулась у вовняну опанчу з широкою відлогою та непомітно вийшла в сад, а далі — повз звіринець через чорний хід до хвіртки.

Коло явора на неї чекав вершник на чорному коні. Нахилився — Олісава обійняла його за шию, і він легко підхопив її та посадив у своє сідло. Поночі вони виїхали з Княжого міста через браму. Вітер здіймав порошок клубками, сипав навхрест в очі листя, і вона бачила червоне вістря меча архистратига. Сумне обличчя було в той вечір у Михаїла, нерівні тіні проступали по його щоках. Вершник пустив коня учвал, той нісся лісом, як скажений, перестрибнув вузький рів, струмок, настрашився і став дибки. Олісава трималася за вершника й не боялась упасти. Боялась лише його відпустити. З лісу вони виїхали до села, промчались вуличкою повз хати й дерев'яну церкву, а коло мастку князя Войтеха вершник притишив хід коня.

Старий будинок височів у долині між трьох озер. Князь Войтех сюди не приїздив уже багато років, бо мав палац у замісті, з галявинами, водоспадом і розкішним парком. А тут прилісся, зарості кущів і завжди туман. Біла імла стелилась по землі, як пара, й Олісава наче вступила в хмару. Над озерами літали кажани, коло води сплітали кола потопельники й лісниці, імла збирала у вінок їхні тужні пісні та кидала їх у криницю. Стах розсідлав коня та спустив його без зброї. Той покачався на спині, злякавши втонулі душі, напився з озера й опішно пасся.

Колись охайний сад розрісся так, що вже й не було місця, щоби пройти між сплєтених дерев. Стах розсував гілляки, вони тікали, тяглись до Олісави. Князь їм заборонив. Вони покiрно схилялись коло панни й непомітно чіплялись її ніг. Вона переступала через гострі гілки.

Стах відчинив ковані двері та ввів її у старий замок. Коло порогу розлетілися нічниці й сонне птаство.

— Ходи сюди, я в цьому домі виріс. Слуги прийдуть лиш завтра, а до ранку ми самі.

Його слова вдарялися об стіни й вертались луною назад. *Самі? Звідусіль шептали тіні, тут газдували голоси. Вони пронизували тишу і кожную річ у домі. Невидимі й невагомі, та Олісаві стало з ними тісно. Наче намисто, вони здавлювали шию, витягали хрестик з-під сорочки й заплутували її коси. Хто вона, хто вона, хто вона? Вона наша? Чи чужа, чужа, чужа...* Ці голоси з роду Стаха мали ядучу чорну кров, й Олісава відчувала її запах. Віяло тлінню, прогріхом та страхом.

Стах розпалив камін. Вона торкнулась кахлів, розписаних руками: між вензелями й гербами князя мальовані мисливці з головами звірів — оленів, леопардів, вовків і левів. Олісава здригнулась, наче знову вчула десь близько левову ходу. Стах бачив, що вона тремтить, і загорнув її у шкуру білого ведмедя.

А шкура тая взялася до неї говорить: *«Чуєш, як пахне? Порохом із рушниці. Я його встрілив, як він ліг качатися до сонця на приліску, в траві. Звір закричав, хотів бігти, та я стрибнув на нього і ворушив ножем липкі та волохаті груди, доки не здибав серця. Вцілив, і він затих. Я зняв із нього шкуру й повісив на паркані, щоби бачив цілий світ. Приходили на неї подивитись мари з лісу, люди, імла й навіть східний вітер. Ведмідь той бурий був, як я його устрілив, а від снігу побілів».*

Олісава скинула із себе ведмежу шкуру та пригорнулася до Стаха. Взяла до себе його руку й роздивлялась. Зап'ясток, пальці, жилки на долоні сплітались у дерево. Від її дотику воно хиталося й оживало. Кора шершава, листя жовкло й рясно падало додолу. *Не вір...* Тремко їй зробилось коло серця. *Таж зара осінь, так і має бути...* Олісава поцілувала його руку.

А Стах глядів на неї, наче на клейнод. Бо ще ніколи так яскраво не світилась її врода. То через нього. З її обличчя бачив він, як море

народило птиць, вони здійснювалися в небо і гнізда поробили на землі. І бачив він, що кожен божий день узятий із краси. Він розплутував їй коси, які зв'язали голоси, коловся об зірки й цілував її волосся, чоло, вуста. Трем Олісави стих, як то буває коло хреста, бо біля Стаха вона недоторканна для всіх левів, мисливців і голосів.

Вона відкинула коси за спину, зняла жупан, послабила шнурівку сукні та стала розв'язувати свою сорочку. Він підійшов ще ближче, до єдиного подиху, його серце калатало, вона чула кожен стук. Рахувала. Обережно відняв її руки від сорочки й обійняв:

— Завтра, моя лисичко, — лише він так її називав, — коли ти будеш моєю перед Богом і людьми. Хтозна, може, ти до ранку пожалієш...

— Ніколи, Стаху! Ніколи. І Господу про це відомо.

— Я довго ждав, діждусь ще й завтрашнього дня.

— А я боюсь, що в нас його не буде! А що, як батько визнає і кинеться мене шукать? А коли знайде?

— Не бійся. Як зі мною, то не бійся ніц.

Він ліг коло вогню на килим. Олісава поклала голову на його груди, а в серце їй вернувся трем. Вночі їй снилось, що по її душу біжить лев.

Князь Ладо випадком спобіг її зі Стахом у саду. Те сталося другого дня опісля битви за Княже місто. Олісава сиділа на гіллячці дуба, а біля її ніг серед листя лежала олениця. Коло паркану щось зашелестіло.

— Стаху!

Звіря лякливо скочило на ноги й відсахнулося від нього. Стах зняв із гілляки Олісаву. Вона нарешті його обійняла. Бо перше серед люду в місті не мала на те права. Під синім жупаном ще свіжі три рубці від трьох смертей, що вчора мали його втяти.

— Ти більше не поїдеш, Стаху? Чи згас у тобі племінь помсти, чи сняться тобі досі розіп'яті плоти?

— Сняться завжди. Але тебе я більше не залишу. Завтра зашлю сватів до твого батька. Щоб інший хто тебе не вкрав.

Олісава засміялась:

— Чи годен хто вкрати в тебе руку? Хіба що візьме шаблю й відітне. А я до тебе ближча од руки. Так врізати людині не під силу.

Вона сміялась дуже щиро, і князь Ладо вийшов у сад. Давно він уже не чув від неї сміху, а то йому єдина втіха, він нею жив. У затінку дубового віття він побачив дочку в обіймах ворога. І то ще гірше — Стаха. Того пройдисвіта, найнегіднішого з усіх княжих синів.

— Геть!

Князь у гніві схопив за руку Олісаву й завів у дім.

Стах обійшов звіринець і вернувся. Гучно стукав у двері, доки тремтлива Христя не відчинила. Старий князь перестрів його в сінях:

— Клич сердюків³⁶, які стоять при охороні мого дому, бо звір із Войтехового роду прийшов, щоб гризти мені горло. Скоро, Христе!

Дівчина, як ушкварена, побігла по козаків — таку в місті Стах мав славу: «Іще заб'є мого старого пана, навіщо лихий знадив відчинить».

— Князю, віддайте за мене Олісаву.

— Чи ти при розумі? Чи мало вдіяв ще біди? За твою чорну кров віддам свою єдину дочку? Не кину я її на згубу й ніколи — чуєш, сину Войтеха, ніколи! — я не благословлю такого шлюбу. Коли пришлеш сватів, випущу на них голодних псів, а то й вовків.

Христя привела козаків. Ладо вказав їм на Стаха:

— Випровадьте князя і зав'яжіть йому дорогу на сім вузлів.

Олісава чекала батька у світлиці. Нервово заплітала торочки перської хустки.

— За кого мене змовили? За Ярошевого Захара?

Князь Ладо подивився їй у самі вічі:

— За ті три роки, що ти вже на виданні, приходили свати від двадцяти князів. Чи силував я тебе хоч за одного?

— Бо ще Захар з Європи не вернувся. Він усі три роки там гарує справами гетьмана при дворах різних королів.

— Я думаю за твою долю, — Ладо втомлено сперся на кріселко.

А Олісава без спину ходила то в один, то в інший бік:

— Коли б так, то ви не боронили б Стаху приходити сюди.

— Мовчи! — очі князя почорніли. — Я силою тебе не віддаю. Але й ти моєї волі не зневажиш! З убивцею моїх батьків і твоєї матері повік не укладеш ти шлюбу!

Вона спинилася супроти батька й побіліла:

— Та ж то вдіяв не Стах, а його дід. А матінка заслабла від чорної хвороби...

— Перечиш мені, Олісаво? Мій біль у тобі не болить? — князь уже не кричав. Казав зумисне тихо, так тихо, що його слова відлунювали дзвоном. У кутках очей збиралося червоне.

Олісава м'яла розкішну східну хустку, яку їй батько привіз якось на Різдво.

— Неню, ви не розумієте... Я живу тільки через нього. Він моє дихання, вода і хліб.

Князь Ладо наче осліп, його очі не бачили нічого крізь гнів — ні світла, ні дочки.

— Він зачарував тебе, Олісаво. Він син чорнокнижника! — Ладо взяв її за руки. — Покажи! Змій зваблює жінок, як перекинеться на перстень чи коралі.

Він роздивився її пальці, але не було жодної з нових прикрас. Лише перстеник з каменю, який при ній, відколи вона ще була дитям. Але на тому князь не заспокоївся і розірвав комір її сорочки — на шії тільки хрестик.

— Таж мають бути сліди від тої химороди або якого зілля! Змій так тобі стуманив розум, що, певно, хоче звести зо світу. Бо ти,

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ